

tározatlan ágencia üres helyi értéke.” Jonathan Culler, *A líra nyelve*, ford. Keresztes Balázs, Prae, 2017/3, 11.

38. „A »a látom a szemem, rám nézel vele« sor, amely lényegében ugyanazt mondja, mint a »Ki-be ugrál a két szemem [...]« a másik vers nyitányában, sehogy sem referencializálható akkor, ha egy valószínűségi másíkról van szó, sőt ettől függetlenül is csak a szem és a tekintet közötti különbségtétel vagy hasadás felismerésével tehető értelmessé: a másik tekintete materializálódik itt mintegy az én (vagy a te – itt most nincs különbség) szemében, és mintha ez a helyettesítés hozná létre az én önazonosításának – persze némiképp törekeny – tükrös struktúráját.” Kulcsár-Szabó, *Magány és énbíány József Attilánál*, 143.

39. Paul de Man, *Az olvasás allegóriái. Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben*, ford. Fogarasi György, Magvető, Budapest, 2006, 63.

40. Vö. Kulcsár Szabó Ernő, „Széttörtött ütem hálója”. *Hang és szöveg poétikája: a későmodern korszakküszöb József Attila költészetében* = Uő., *Irodalom és hermeneutika*, Akadémiai, Budapest, 2000, 181, 192. Továbbá: Kulcsár Szabó Ernő, *Csupasz tekintet, szép embertelenség. József Attila és a humán visszavonulás költészete* = Uő., *Megkülönböztetések...*, 212.

41. Lásd a 16. lábjegyzetet!

42. Szerb Antal, *Mindig lesznek sárkányok. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák II. Magyar irodalom*, Magvető, Budapest, 2002, 504.

HALÁSZ HAJNALKA

Eszméletvesztések

ÉSZREVÉTELEK AZ *ESTI KORNÉL* TIZENHATODIK FEJEZETÉHEZ

Hans Ulrich Gumbrecht az 1926-os évet különböző korabeli írásos dokumentumok felsorakoztatása által felelevenítő könyvében többek között a halállal való szembenézés szükségében fedezi fel ennek az önkényesen körülhatárolt és ezért valamiképp példaszerűvé is váló időszaknak az egyik legfőbb mozgatórugóját. Az extrém sportok, az emberi teljesítőképesség határait próbára tevő versenyek és látványosságok korabeli népszerűsége – melyek során a nézőknek lehetőségük nyílik megfigyelni, ahogy mások kockára teszik az életüket és farkasszemet néznek a halállal, mint például a bikaviadal, a box, a hegymászás, a repülés, a csatornaátúszás vagy az éhezőművészet esetében – Gumbrecht szerint a halálhoz való viszony megváltozásával magyarázható,¹ melynek háttérében az a mélyreható, a modernitással reflektálhatóvá váló történeti szemléletváltás áll, hogy a lét határai ekkorra egy transzcendens horizontból végérvényesen és elkerülhetetlenül magába az emberbe, az ember saját létmeghatározásába helyeződnek át. A hamvasztás elterjedése mint a halál utáni transzcendens lét materialista tagadása² vagy a múmiák – hasonló szemléletről árulkodó – kiállítása és közszemlére tétele³ is a halál mindennapi jelenvalóságáról, a mindennapi életbe való intergalálásának az igényéről árulkodik, melynek másfelől, az ember önmeghatározására nézve az individualitás és az élet felértékelődése az egyidejű velejárója.

A könyvnek ez a tematikus csomópontja, a halállal való szembenézés bővölete és a végességtapasztalat sokrétű reflexiója, amelyet Gumbrecht az egyes fejezetekhez fűzött kommentárjaiban még történeti okokra vezet vissza, sokatmondó fe-

születségbe kerül a könyv voltaképpeni céljával és az utolsó két fejezetben kifejtett történelemfelfogásával, amely a történelemhez, az emberi és a saját lét végességéhez, meghaladhatatlan határaihoz való viszony értelmezésen alapuló formáit, a történelemből való ‚okulást‘ másodlagosnak tartja az ember ennél alapvetőbb vágyához képest: hogy felszámolja és visszafordítsa a születése által az őt a múlttól elválasztó határt, eseményt, illetve hogy saját végességét elfelejtve (ez esetben azt, hogy nem 1926-ban él)⁴ közvetlenül, érzékeivel, és ne értelmével tapasztalja meg a múltat.⁵ Ez a feszültség akaratlanul is a halállal való szembenézés és a tőle való elfordulás egymást feltételező tendenciáinak a történeti formációit rajzolja ki, illetve közvetetten azt is beláthatóvá teheti, hogy az emberi lét meghaladhatatlan határának a tapasztalata már csak azért is az értelmezés függvénye és történetileg feltételezett (akkor is ‚okulunk‘ a múltból, ha nem akarjuk vagy nem tudunk róla), mert ezt a határt, épp mert megvonja magát az érzékektől, éppúgy helyettesítheti a születés, mint a halál, az elérhetetlen múlt és a kiszámíthatatlan jövő, vagy azok a transzcendens, idealista vagy metafizikus gondolatalakzatok, amelyek pedig az érzéki, élő, közvetlen vonatkozás (bizonyos értelemben az „élet”) lehetetlenségét feledtetik el.

A probléma összetettségét és történeti dimenzióit többek között a Gumbrecht által idézett és – még ha egy egysíkú séma keretében is, de – a halál tapasztalatára adott *válaszként értelmezett* irodalmi és filozófiai szövegeken lehetne nyomon követni, például a *Lét és idő* vonatkozó részein, melynek Gumbrecht könyvében majdnem egy teljes fejezetet szentel. Ezzel a művel Gumbrechtnek már csak a materiális keletkezés éve (a „historiográfiai“ kísérlet szövegválogató elve) miatt is ‚szembe kell néznie‘. A mintegy érzéki tanúbizonyosággként felmutatott irodalmi szövegekkel szemben, melyek lényegükénél fogva fokozottan ki vannak szolgáltatva a referencializálás műveleteinek, a *Lét és idő*, ahogy ez minden olvasója számára nyilvánvaló lehet, nem minden további nélkül járul hozzá a korhangulat, az 1926-os év „érezési” felidézéséhez. Heidegger – Gumbrecht számára gyakran motívátlanoknak tűnő⁶ és emiatt aztán homályban maradó – tézisei a többi fejezetben feltárt, egyidejű kulturális kódok és mozgatórugók felől nyernek magyarázatot: a „halálhoz való előrefutás” gondolata például Gumbrecht szerint ugyancsak a félelem és a halál által kiváltott korabeli, borzongással teli érdeklődést tükrözi, illetve ugyanolyan erre való reakciónak tekinthető, mint az említett szenzációk, az újkeletű szabadidős elfoglaltságok vagy az exotikum és a veszélyes sportágak iránti érdeklődés.⁷

Nem kell különösebben elmélyülnünk a *Lét és idő* halálhoz viszonyuló létet tárgyaló fejezetében ahhoz, hogy kiderüljön, Heidegger ezt a fejezetet is annak a jellemzésével kezdi, ahogyan mindenki, pontosabban az „akárki” mindenekelőtt és többnyire a halálhoz viszonyul, hogy azután ennek alapján határolja körül a halálhoz mint kitüntetett létlehetőséghez való viszonyulás tulajdonképpeni módját (a halálhoz való „előrefutást”).⁸ A nem-tulajdonképpeni és a tulajdonképpeni viszonyulás egyik legfontosabb különbsége abban áll, hogy míg a mindennapi jelenvalólét saját halálát mások, „akárki” halálával,⁹ naponta előforduló halálesetekkel, a ‚mindenki meghal‘ eltávolító általánosságával vagy éppen valami félelmet keltő és tőle független körülménnyel helyettesíti, pontosabban mindenekelőtt így ismeri, addig a halálhoz való előrefutás a halálhoz mint saját lehetetlenségének a lehető-

ségéhez, azaz nem valamilyen kívülről jövő, fenyegető és jövőbeli eseményhez, hanem mint egy saját, *állandó* és szorongató lehetőséghez, létlehetőségének fenyegetettségéhez viszonyul. Gumbrecht egyrészt érthető módon von párhuzamot a halálhoz való előrefutás gondolata és a halállal való szembesülés kulturális formái között, amennyiben Heidegger elhatárolása – nagyon leegyszerűsítve – mint a végesség vagy a halál kétfajta értelmezése a mások és a saját, az általános és az egyedi, illetve a külső és a belső ellentéteivel, „kódjaival” is megragadható, és innen nézve akár úgy is tűnhet, hogy a halál lehetőségének a nyilvános kibeszélése és látványos bemutatása a kultúra, a szórakoztatóipar és a tömegkommunikáció területén tulajdonképpen ugyanazt hajtja végre, amit Heidegger – innen nézve elvont – imperatívusként (előrefutásként és a tulajdonképpeni létre való felhívásként, „lelkiismerettel-bírní-akarás”-ként)¹⁰ fogalmaz meg. Másrészt viszont Heidegger elemzése azt is beláthatóvá teszi, hogy a mindennapi létmegértésnek igen kifinomult, kétértelmű, változatos, mondhatni retorikailag meggyőző, 'technikái' vannak a halál állandóan szorongató lehetőségének az elfelejtetésére és a halál elmaszkírozására, megszelidítésére, ami nemcsak a halállal való 'szembefodulás' egyszerű 'odafordulásként' való elképzelését vonja kétségbe, hanem arra a szorongató fenyegetésre vagy veszélyre is visszautal, amely elől a jelenvalólét éppen azért nem tud végérvényesen elmenekülni, mert ez úgymond a legsajátabb, 'legbensőbb' 'lényegét', pontosabban létlehetőségét alkotja, illetve éppen ezért menekül, hanyatlik a – vele bizonyos értelemben *szembenéző* – világra.

A halállal való szembenézés és intenzív foglalatatoskodás gyakorlatai ezért minden látszat ellenére épp az ellenkezőjét teszik annak, amit mondanak, illetve épp hogy elfordulnak attól, amivel úgy vélik, hogy szembenéznak. A halál bizonyosságának és tényszerűségének a világra kivetülő reprezentációja a halál *lehetőségének a tudatosításával* a lehetőséget egy már eleve eldöntött, biztos alakzatban rögzíti, s ezzel *lehetőségjellegétől fosztja meg*, attól, hogy a halál „bizonyos és emellett meghatározatlan, vagyis bármelyik pillanatban lehetséges”.¹¹ A fenyegető lehetőség jövőbe halasztása, eltávolítása (a mindennapi létmegértés a halálnak ezért csupán „*empirikus bizonyosságot*”¹² tulajdonít) tulajdonképpen egy ezzel ellentétes, feltartóztatathatlan jövődől ellen védekeznek: a jövő megismerhetetlenségének a jelenről való leválasztása bizonyos értelemben olyan szimptóma, amely megnyugtat és orvosol, amennyiben azt feledtetni el, hogy a jövő mint *eljövő* bármelyik pillanatban lehetséges és talán már itt is van; hogy az *eljövő*, ami vagy aki jön, anélkül jön, hogy terveznénk vagy akarnánk, olyan váratlan és hívatlan vendégként érkezik, aki talán máris a küszöbön áll. Ennek a lehetőségnek az érzékek eltompítása, elaltatása általi elnyomása (például a szenzáció magával ragadó élményében) persze nem kevésbé veszélytelen, sőt, szintén egyfajta halálközeli állapotot jelent, még akkor is, ha ebben a fenyegető és növekvő közeledés látszólag biztos és biztonságos, védelmező, ugyanakkor kiszolgáltatató közelséggé szilárdul. Vagy ahogy Heidegger fogalmaz: „A jelenvalólét mint belevetett világban-benne-lét már mindenkor ki van szolgáltatva halálának. Saját halálához viszonyulóan létezvén, a jelenvalólét faktikusan és állandóan meghal, még mielőtt elérkezne elhunytas pillanatához.”¹³ A halálhoz való tudatos odafordulás, illetve a halál kulturális reprezentációja tehát azt a – *nem érzi, nem bizonyítható, megismerhetetlen, mégis*

bizonyos, azaz tagadhatatlan és üres – tényt felejteti el, hogy a halál, amely mindig csak a sajátom lehet, reprezentálhatatlan, az érzéseim számára – melyek szintén úgy tartoznak hozzám, hogy nem birtokolhatom, nem uralhatom őket – nem hozzáférhető. A halálról a kőbe vésett tények, vésetek, írások vagy monumentumok ezért nem magától értetődően vagy nem szó szerint tanúskodnak. A szó szerinti olvasás persze szintén nem olyan csapda, amelyet el lehetne kerülni, hiszen – egy Heideggertől távol álló példával élve – ez is tudattalanul, egyfajta alvó, halott tudatállapotban megy végbe: a mindennapi létmegértés elleplező, helyettesítő, torzító és egyben megszépítő, megérzékítő (szó szerint esztétizáló vagy szenzációt keltő, azaz az érzéseket kisajátító és magával ragadó) eljárásai akár a tudatalatti, illetve a – freudi értelemben vett – álommunka tevékenységével is kapcsolatba hozhatók: a „mindenki meghal” megnyugtató bizonyossága részben talán annak köszönhető, hogy ezt – kisebb átrendezéssel – mindenki szó szerint veszi és egyben *megszemélyesíti*: „mindenki hal meg”, nem pedig én. A mindennapi létmegértés „állandó menekülés[e] a halál elől”¹⁴ (tulajdonképpen önmaga helyettesíthetlensége elől) ezért akár olyan végeérhetetlen, beteljesíthetetlen, végeredményben sosem teljesen megnyugtató, a halál elől a halálba menekülő tropológiai láncolatként is felfogható, amely többek között a Gumbrecht által leírt kulturális gyakorlatokban ölthet testet, és amely történeti és kulturális kiterjedésben is összetettebb mintázatokat mutat annál a színes és sokrétű, mégis egydimenzióssá merevített képnél, amelyet Gumbrecht könyve az 1926-os év *mindennapjairól* közvetít.

Ha a halál lehetőségébe való „előrefutás” nem fogható fel úgy, mint a halállal való szembesülés vagy találkozás, akkor ez kézenfekvő módon azokat az elgondolásokat is aláássa, amelyek egy ilyen dialektikus többlettel járó szembenállásból származtatják az élet felbecsülhetetlen, mérték nélküli értékét, helyettesíthetetlen egyediségét, hiszen ez a többlet (a jelen pillanat átélésének a képzete) azon nyomban felemészti magát, mondhatni már születése pillanatában halálra van ítélve. A halál lehetőségének a megközelítése nyilván e (nem képzeletbeli, sőt elképzelhetetlen) lehetőség megvalósításával sem eshet egybe. Még mielőtt Heidegger rátérne a halálhoz viszonyuló tulajdonképpeni lenni-tudás tanúsításának a problémájára (melyet a lelkiismeret hangjának, hívásának semmiféle tartalmat nem közlő, „hallgatag”-on¹⁵ megértő meghallásának a nem-dialektikus, nem-kommunikatív viszonyában fejt ki), a halál lehetőségének a *megértését* a következőképpen írja le:

„a halálról való töprengés ugyan teljesen nem fosztja meg a halált lehetőségjellegétől [...] de gyengíti azáltal, hogy szeretné kiszámíthatóvá tenni. [...] A halálhoz viszonyuló létben ezzel szemben [...] a lehetőséget minden gyengítés nélkül mint *lehetőséget* kell megérteni, *mint lehetőségnek* kell kialakulnia, és a hozzá való viszonyulásban *mint lehetőség* kell *elviselni*. [...] a megértő közelhozásban a lehetséges lehetősége csupán ‚növekszik’. [...] Minél leplezetlenebbül értjük meg ezt a lehetőséget, annál tisztábban hatol be a megértés e lehetőségbe *mint az általában vett egzisztencia lebetetlenségének lehetőségébe*. [...] A halál minden valamihez való viszonyulás, minden egzisztálás lehetlenségének lehetősége. Az e lehetőségbe való előrefutásban a

lehetőség ,egyre növekszik', vagyis úgy tárul fel, mint ami egyáltalán semmiféle mértéket, semmiféle többet vagy kevesebbet nem ismer, hanem az egzisztencia mérték nélküli lehetetlenségének lehetőségét jelenti.¹⁶

A lehetőség *leplezetlen*, azaz nem tropologikus helyettesítésen keresztüli megértése sem a töprengésben vagy a halálra gondolásban, sem a rá való várakozásban nem mehet végbe. A lehetőség közelhozásában vagy a hozzá való közeledésben e lehetőséget mint erősséget ki kell bírni, el kell viselni, annál is inkább, mert minél közelebb kerülünk hozzá, annál erősebb és növekvőbb lesz. A halál lehetőségének a megértése nem a jelenvalólét vonatkozásait, lehetőségeit erősíti, nem ad hozzá vagy kölcsönöz neki olyan többletet, amely belőle hiányozna vagy amellyel ki kellene egészíteni, hiszen a hozzá való viszonyulás nem az egzisztencia nem-egész vagy még-nem-kész (kéznéllevő) voltának a beteljesülése vagy bevégeződése.¹⁷ Az, amihez a megértés közel kerül, nem helyettesíthető, nem mérhető vele össze, a hozzá való viszonyulásnak nincs mértéke, egyéb viszonyítási alapja, ennek a viszonyulásnak nincs más lehetősége, vagy úgy is mondhatnánk: nincs rá szó, nincs megfelelője vagy hasonlata. Ez a megértés nemhogy nem kölcsönöz értéket vagy jelentést az életnek, a jelenvalólét lehető-létének, hanem – ahogy Heidegger pár fejezettel korábban a szorongás diszpozíciója kapcsán megállapítja –, éppen ellenkezőleg, a világhoz való viszony vagy vonatkozás „semmi-ben és sehhol-ban” megmutatkozó¹⁸ *jelentéstelenítését és jelentéktelenítését*, azaz éppen hogy a csak kölcsönzött jelentésektől és értékektől való megfosztását, kiüresítését hajtja végre, ami – saját lehetetlenségének „alapján” – minden jelentéssel vonatkozás eloldhatóságának (lehetetlenségének) a lehetőségét tárja fel.

Az élet értékékként való elgondolásának és a halállal való dialektikus szembeállításának a másik következetes kritikusa ismeretesen Nietzsche,¹⁹ akinél többek között az „Isten halott”²⁰ elhíresült gondolata adhatna alkalmat a halállal való „szembenézés” lehetőségének vagy éppen lehetetlenségének a felülvizsgálatára. Az élet értékének, illetve minden univerzális, metafizikai értéknek a megkérdőjeleződése, kiüresedése, majd az üresség és a semmi mint olyanként való („nihilista”) megmutatkozása és kiterjedése, vagy úgy is lehetne mondani, hogy a semmi, például a halál bizonyos módú reflexiójának a ,növekedése’ Nietzsche szerint olyan feltartóztathatatlan történeti folyamat, amelynek a következményei (nem csak a 19. század végének történeti horizontjából szemlélve) beláthatatlanok és kiszámíthatatlanok. *A vidám tudományban* a „veszett ember”-ről²¹ hírt adó Nietzsche, mely ember az embereknek Isten halálhírét, pontosabban az emberek hallatlan tettének hírét hozza („Hogy hová lett Isten? – kiáltotta –, majd én megmondom nektek! *Mi öltük meg*, – ti és én!”), ezt a tettet (és egyben ennek hírét és hírmondóját) olyan közelgő, kísérteties, borzalmas „esemény”-nek nevezi, amelyet már megselekedtek, de amely „még úton van, vándorúton, – még nem jutott el az emberek füléig.”²² A „küszöbön áll[ó]” nihilizmus egy másik helyen mint „minden vendég legkísértetiesebbike” jelenik meg,²³ akinek az eredete, kiléte és holléte ismeretlen, azonosíthatatlan, akárcsak a tett, a gyilkosság, a pusztaság semmités eseménye, illetve ennek körülményei és következményei,²⁴ miáltal a halott csak élőbbé, fenyegetőbbé és kí-

sértetiesebbé válik. Az „új értékek”, a – nem a halállal ellentétes, hanem ezen el-
lentéten túli – élet eljövételének feltétele a nihilizmus „átélése”, a semmi végsőkig
kiélezett logikájába való belebocsátkozás,²⁵ ezzel a „legfőbb veszéllyel”²⁶ való olyan
leplezetlen szembenézés, amely a morál genealógusa számára sem az egyszerű
odafordulásban vagy szembenézésben, hanem csak a megértés, pontosabban az
interpretáció munkájában mehet végbe.²⁷ Bár Heidegger szerint Nietzsche filozó-
fiája nem haladta meg a nihilizmust, hanem sokkal inkább ennek a beteljesítője
maradt,²⁸ az élet (lehetetlen lehetőségének) és a halál (a lehetetlenség lehetőségé-
nek) a kettő ellentétén vagy szembeállításán túli elgondolásai között mégis adód-
hatnak olyan párhuzamok, amelyek együttesen – Gumbrecht javaslatánál differen-
ciáltabb módon – válaszolhatják meg, vagy legalább vethetik fel a kérdést, hogy
milyen hozományai lehetnek a halál – és az élet – ekkoriban felerősödő ref-
lexióinak a huszadik század első évtizedei irodalmában.

A halál esztétizálása és az ezzel szembeállított élet/értelem felértékelése egyfe-
lől, és a (saját) halál, semmisség helyettesíthetetlen egyediségének a jelentéktele-
nítő-jelentéstelenítő, kiüresítő következményei másfelől, vagy – ezzel párhuzamo-
san – a metafizikai centrum, értékek hiányként (veszteségként), vagy pedig, ép-
pen ellenkezőleg, semmítő semmisségként (lehetetlenségként) való felfogásának
az ellentmondásos egyidejűsége, ahogy Kulcsár Szabó Ernő a harmincas évekbeli
próza nyelvi-poétikai magatartásának az összefüggésében kimutatta, a későmo-
dern irodalom sajátossága is egyben, amely ezáltal „egyszerre áll a szabályteremtés
és az integráló középpontok felszámolásának vonzásában”.²⁹ Ez az egyidejűség a
halál explicit tematizálásának a vonatkozásában rendkívül élesen rajzolódik ki az
Esti-novellákban, s ez olyan két, egyazon évből (1929) származó elbeszélés szem-
beállításával élezhető ki a leglátványosabb módon, amelyek a halálhoz viszonyuló
életnek úgyszólván minden eddig számba vett lehetőségét felvonultatják.

Az *Esti és a halál* című – a későbbi kiadásokban az *Esti Kornél kalandjai* ciklus
részévé vált – elbeszélés az élet értékét, az élet tudatos át- vagy megélését még a
halál lehetőségével való tervezhetetlen találkozásból, pontosabban egy halálközeli
élmény tudatosításából származtatja. Esti a történet elején – épp úton az útlevelé-
ért – saját gondolataiba és terveibe, jellemző módon az irodalom világába, majd
egy újság olvasásába merül el, amikor „a kocsit közepén” egy épp még időben
lefékező autóval, *majdnem* a halállal kerül hirtelen szembe, a képzelete közepén
a valóság közepén találja magát, s csak a „túló járdára” érve, az út és a járókelők
figyelmének a középpontjából kikerülve, utólag éli át és tudatosítja, mi történt,
pontosabban mi *történhetett volna* valójában („Csak most kezdett félni. Hallotta a
gép dübürgését, a gyors és vad véletlent, a halál szelét”).³⁰ Bár Esti épp magát a
sorsfordító pillanatot, a jelent, azaz az élet és a halál határát, (élet)veszélyes közeli-
ségét nem éli át, amennyiben az útnak mint választóvonalnak vagy az egyik, vagy
a másik oldalán talál és eszmél magára, illetve vész el a saját gondolataiban, az
eseményszerű, központi fordulópontnak és a képzeletnek/tudatnak ez az össze-
férhetetlensége, illetve saját tudatának és képzeletének a – szó szerint – félrevezet-
tő, megtévesztő működése (az eset után Esti ráadásul „sok-sok morfint” kér) nem
akadályozza meg abban, hogy ebben az egyszerre bódult és sokkos állapotban („a
csoport már régen szétoszlott, de ő még mindig ottan állt, villámütött bambaság-

gal”) fogalmazza meg az eset tanulságát: „Enyém az élet – ujjongott –, mert majdnem enyém volt a halál. Végre igazán élek.” Naplójába emlékeztetőül ezt a tanulságot már mint az élet megélésének a feltételét jegyzi fel: „Csak az él, aki minden pillanatban kész a halálra. Aki elkészült a halálra, az elkészült az életre is.”³¹ Tekintettel arra, hogy az elbeszélés tanúsága szerint épp a pillanat ugyanabban (vagy minden egyes) pillanatban való átélése, a képzelet és a valóság találkozása, egybeesése az, ami sohasem (vagy csak észrevétlenül) történhet meg, a záró sor akár ironikus távlatból is értelmezhető lenne: Esti ilyen értelemben még nincs (és sohasem lesz) kész, még nem él, vagy úgy is lehetne fogalmazni, hogy képzeletben, „álmában”³² állandóan halott, „faktikusan” állandóan meghal. Ez az ellentmondás a történetben (az élet és a halál tudatos szembeállításából, dialektikus elsajátításából származó értéktöbblet vagy tanulság egyfelől, és a kettő megkülönböztethetetlené válása a széthasadó és önmagát megvonó pillanatban másfelől) azonban itt nem válik el az elbeszéléstől, azaz Esti történetére, szavaira nem nyílik rálátás az e szavakat feljegyző-ismétlő, a csak ebben az ismétlésben jelen(nem)lévő elbeszélő felől, szemben az *Esti Kornél* egyes darabjaival, például a tizenhatodik fejezettel, amely az *Esti és halált* ilyen értelemben egy inskripcionális kerettel látja el.

A tizenhatodik fejezet „útja”, melyben *Elinger kihúzza őt a vízből, ő viszont Elingert belöki a vízbe*, szintén a képzeletből a valóságba vezet, a cél az élet átélése, a saját gondolatokba való belemerüléssel ellentétes irányú folyamat, az irodalom képzeletbeli világából a valós életbe, az ismerős otthonból az ismeretlen idegenbe való eljutás („Az életet érezte maga körül, az igazi életet, melyet elhanyagolt az irodalom kedvéért [...] többet kellene emberek közé járnia” – állapítja meg Esti, amikor először látja viszont megmentőjét).³³ Ez az út viszont már nem a halállal vagy a valósággal való szembesüléshez, a tudatosulás vagy tudatosítás belsővé tevő és elsajátító tanulságához vezet, hanem éppen ennek, a tudat és a képzelet ellentmondásos, ellentéteket felcserélő működésének a feltárásán, fordulatos, örvénylő mozgásán keresztül jut el a képzelet és a tudat mélyére, bizonyos értelemben a semmibe. A képzelet, a reflexió, valaminek a pusztá észre-vétele és tudatosítása Estit rendre eltávolítja és elzárja a valóságtól, s ez minduntalan felveti a kérdést, hogyan lehet élni, hogyan kell élnie ahhoz, hogy eljusson az élet *elképzeléséből, lehetőségéből* a valós életbe.³⁴ A történet elején a Dunában fürdőző, önfeledten szórakozó társaságot a partról irigykedve szemlélő Esti saját képzeletbeli félelmeitől próbál megszabadulni, saját magát, illetve képzeletét akarja legyőzni: „Jobban úszott, mint itt akárki, viszont képzelete is jobban működött, mint itt akárkié. Ennél fogva gyáva volt.” Ezért „egyszer elhatározta, hogy török-szakad, átúszik a másik partra”.³⁵ Az életben való önfeledt feloldódás kísérlete viszont az ellenkezőjébe, a saját gondolataiba, illetve kis híján a folyóba való befelérésbe torkollik. Esti a folyó közepére érve „figyelni kezdte önmagát. [...] Még bírta volna sokáig. De eszébe jutott, hogy nem fél, és ettől a gondolattól, hogy nem fél, annyira megijedt, hogy nyomban félni kezdett.”³⁶ A félelem kiváltó oka az önmegfigyelés, a félelem hiányának a tudatosulása, a félelem pusztá gondolata, a pusztá és üresbe futó gondolat, amely a tapasztalattal ellentétes következtetésre jut: bár nincs mitől félnie, vagy amitől fél, az nincs, a semmi elgondolása, megállapítása hiánnyá, a hiányzó felidézésévé és megjelénítésévé válik. A képzelet, a tárgyaltan gondolkodás mint belső

körforgás az ellenkezőjébe fordítja a tapasztalatot, egy pótolhatatlan hiánnyal kezdődik és ugyanilyen hiányt hagy hátra.

Az élet és az élmények tudatosulásának megfordító, kifordító, kiforgató és kiüresítő működését Kosztolányi több novellája is humorosan, a veszteség és a nyereség, a tragikum és a pátosz esztétizált beszédmódjaitól eloldva viszi színre. *A talált pénz* című elbeszélésben például a váratlan nyereségnek, egy véletlenül adódó többletnek, ráadásnak a *tudata* az, ami az anyagi veszteséget okozza. Ez a történet beszédes módon szintén úgy veszi kezdetét, hogy az elbeszélő – egy papír-írószer kereskedésben történő – fizetésnél észreveszi, hogy *nincs* aprója, s mert a fizetendő összeghez képest túl nagy címllettel fizet, ezért (?) túl sokat, mindenestre több pénzt kap vissza. Annak az okát, hogy a kereskedő és a pénztáros a figyelmeztetés ellenére is elszámolták a pénzt, Esti a lelki ökonómiával (a vezeklés tudattalan szükségletével), egy közös bűn vagy tartozás feltételezésével magyarázza,³⁷ miáltal sikeresen helyezi el a többletet saját lelki ökonómiájában, saját lelke/lelki-ismeretében, amennyiben ezzel a megbocsátó véletlenül ráruházott szerepkörét veszi magára. Az „ingyen pénz”-en³⁸ vásárolt kesztyűnek aztán Esti az egyik párját elveszíti, a másikat ezért elhajítja, és mikor mégis megtalálja az elveszített párt, ez a másika nélkül ugyancsak haszontalanná válik. A többlet pénz birtokában, azaz ennek tudatában Esti túlköltekezik, s ezt felismerve, illetve hogy elejét vegye önmaga maga általi kisémmizésének, végül „önző”³⁹ módon visszaadja a hús pengőt, ami miatt a pénztáros (aki így a kereskedőt károsította volna meg) a munkáját veszíti el. Az egymással összemérhetetlen dolgokkal való tudatos vagy tudattalan, kényszeres kalkuláció eszerint még akkor sem kerülhető el, ha mindennek tudatában vagyunk. Sőt, a megszámlálható és a megszámlálhatatlan, a helyettesíthető és a helyettesíthetetlen a gondolkodásban mint *egyedi kalkulációban* mélyen összetartoznak, amire többek között Kosztolányi sokat idézett nyelvészleleti kijelentése, ennek különös megfogalmazásmódja – egy (nyelvi) eseménynek a megszámlálhatóság fogalmaiban való tudatosulása – lehet a legjobb példa: „Ebben az egyedülvaló életben csak így [magyarul – H. H.] nyilatkozhatom meg igazán. Naponta sokszor gondolok erre. Épp annyiszor, mint arra, hogy születtem, élek és meghalok.”⁴⁰ Míg az első fejezetben az elbeszélő az, aki számolja az idejét, az életidejét, az éveit, előjegyzési naptárt vásárol, számol az idővel, addig más fejezetekben Esti számolja a betűket, a szavakat, a tárgyakat vagy a haláleseket. A képzelet és az elképzelés forgómozgása nemcsak a tárgyát veszített és vonatkoztatási pont nélküli, önmaga semmije körül forgó (nemcsak haszontalan, de veszteséges, önmagát emésztő) gondolkodással, hanem a – valójában szintén alap-talan, képzeletbeli, önmagába omló – külső önmegfigyelésben is működik. A betegségnek és a halálnak az *Esti Kornél vallomása* szerint is csak az elképzelése, a kívülről való szemlélése az, ami félelmet keltő: „A spanyolbetegek nagy társadalmába tartoztam. Ez a tudat tegnap még halálra ijesztette volna azt az egészséges embert, aki látja ezt a láztól sápadt beteget, de én már nem voltam az az egészséges ember, aki kívülről szemlél valamit, csak egy beteg ember voltam, aki egyszerre azonosította magát betegségével, belülről érzett mindent, s ez határozottan jobb volt.”⁴¹

A hiány gondolatának és a körülötte forgó gondolkodásnak, még ha csak „belül” és képzeletben zajlanak is, valóságok a következményei: a folyó közepén fuldo-

kolva szó szerint nincs semmi, amibe Esti kapaszkodhatna vagy amire hagyatkozhatna, nincs viszonyítási lehetőség az innen és a túl, a közel és a távol között, Esti félelmében elveszíti az irányítást a gondolatai és a teste fölött („forgott, lebukott, ivott pár kortyot, egy-egy pillanatra fel-feltűnt, majd a víz sötét fátyolaiba bonyolódva merült-merült lefelé”).⁴² Miután Esti a parton „visszakapta eszméletét”,⁴³ megint csak egy véget nem érő kalkulációba, abba a – szó szerint értelmezett – gondolatba bonyolódik bele, hogy Elinger *visszaadta neki az életét*: „Eddig sok mindent kapott már [...], ennyit azonban egyszerre, egyetlen embertől még sohasem kapott. Csak az anyjától és apjától együtt valaha. Az életét adta vissza ez az új ismerőse. Ha ezen a délután véletlenül nem jön fürödni, vagy a szerencsétlenség pillanatában rágyújt, ahelyett hogy azonnal fejest ugranék, akkor ő most valahol lenn volna a halak között, a folyó medrében... ismeretlen helyen... ki tudja, hol... Igen, újrászületett. Most született meg másodszor, harminckét éves korában.”⁴⁴ Míg az *Esti és a halál*ban ez a gondolat végkövetkeztetésként fogalmazódik meg, addig itt egy kiegyenlíthetetlen, sőt egyre növekvő tartozás, veszteség, hiány okozója lesz. Esti eszmefuttatása továbbá azt is nyilvánvalóvá teheti, hogy a „majdnem enyém volt a halál” elgondolása csak feltételes módban, a „mi lett volna, ha” szükségyszerűen hipotetikus lehetőségeihez viszonyítva, az idő *visszafordításának*, visszaforgatásának a feltételével lehetséges, melyben a halál lehetősége egy lehetőséggé válik a sok közül. (Ezzel szemben, érvelhetnénk Heideggerrel, a lehetőség nem az elmúlt vagy még meg nem történt eseményeknek, hanem magának a jelenvalólétnak a létmódja, ami/aki „faktikusan” azért hal meg állandóan, azaz fosztja meg önmagát mint lehető-létet lehetőségjellegétől és rögzül látszólag kőbe vésett bizonyossággá, mert a „halálhoz viszonyuló létét illetően már eleve döntött valahogy”).⁴⁵

Esti viszonzásul saját életét és halálát, azaz – az *Esti és a halál*ban visszanyert, így elgondolt élet és halál – mindenkori és bármikori pillanatát ígéri megmentőjének, mely ígéret szó szerintiességében leplezi le leginkább kétértelmű általánosságát: „– Bármikor – értsd meg: bármikor rendelkezésedre állok. Nem úgy, mint azok, akik azt mondják, hogy: bármikor. Hanem most, ebben a pillanatban és holnap és egy év múlva és húsz év múlva is, ameddig élek. Mindenemmel. Az egész lelkeimmel. Azt, amit te tettél, sohasem fogom elfelejteni. Örökké hálás leszek.”⁴⁶ Amit itt Esti ígér és rendelkezésre bocsát, az megint csak a képzeletben, feltételes módban visszanyert élet, az életnek csak a tudata, az „Enyém az élet [...], mert majdnem enyém volt a halál” elképzelése. És valóban, Esti azzal a – saját maga által teremtett – feltétellel kapja vissza az életét, hogy ezt visszaadja – „bármikor”. Sőt, az ok-okozati és az időbeli viszony idővel teljesen megfordul: *mindaddig nem kapja vissza, amíg vissza nem adja*. Amikor Elinger egy nem várt pillanatban újra felkeresi Estit, és egyre nagyobb, kezdetben még mérhető, „szóra sem érdemes, jelentéktelen”⁴⁷ pénzösszegekben, majd mérhetetlen szívességekben váltatja be a kéretlenül kapott ígéretet (Elinger kezdetben nem vár vagy kér viszonzást), végképp eldönthetetlené válik, kinél is van, kié is valójában a megmentett élet, ki az, aki ad és ki az, aki kap, ki nyer és ki veszít, hogy Esti csökkenti, vagy növeli-e a nyereség hite által keletkezett adósságát. Esti sajátjának hitt élete⁴⁸ a pótolhatatlan hiány és a mérhetetlen többlet végtelen cserefolyamatában borul fel: a megmentésével tulajdonképpen még nem kapta vissza, mert előbb le kell törlesztenie, vissza

kell adnia az életét: „Tudta, hogy ez becsületbeli tartozás, melyet törlesztenie kell. Végre az életét hitelbe kapta tőle, s az legalább ennyit kamatozott azóta.”⁴⁹ Megmentője viszontlátása Esti önös érdekét szolgálja, csak saját – a sikertelen köszönetnyilvánítás által hátrahagyott – hiányérzetét hivatott kiegyenlíteni, ez az, ami miatt Estinek „lelki szüksége volt erre a találkozásra.”⁵⁰ Ez a hiány a lélekben súlyként, teherként, önsanyargató nyomásként jelenik meg, amely az egyre nagyobb pénzüsszegektől való fájdalmas megváltás által egyszerre enyhül és súlyosbodik („Esti bizonyos kéjjel fizetett. Utána megkönnyebbülést érzett”).⁵¹ Bár a törlesztés célja az lenne, hogy csökkenjen az Elinger iránti kötelezettség, a törlesztéssel Elinger egyre inkább ráhagyatkozik Estire, elhagyja magát, elveszíti a saját életét és Estiét sajátítja el, Estiét kezdi élni.

Minél inkább vágyakozik az élet után, annál messzebb kerül tőle, minél értéke-sebbnek tűnik az élete, annál nagyobb teherré válik a számára. Az élet hiányának a terhétől, ennek teljes tudatától Esti nem tud megszabadulni, illetve csak a gondolat szükségszerű feltételelességének a tette váltásával, a tett szó szerinti *viszonzásával* vagy a viszonzás ellenkezőjével tud tőle megszabadulni: Elinger kihúzza őt a vízből, ő viszont Elingert belöki a vízbe („Ha belökném – gondolta. De nemcsak gondolta. Abban a pillanatban már be is lökte”).⁵² Ahhoz, hogy mindez egy humoros, értéksemleges, illetve viszonylagos távlatból váljon érzékelhetővé, valóban az kell, hogy Esti a *végletekig átélje* és *csak ő* élje át,⁵³ azaz az író-elbeszélővel szemben Esti legyen az, aki *átéli* a hiány körül támadt, kiszámíthatatlanná váló körforgás feltartóztathatatlan, visszafordíthatatlan és egyre gyorsuló folyamatát.⁵⁴ Innen nézve akár Esti és Elinger első *szóváltása* (szintén egyfajta visszás viszonzás) is mélyebb értelmet nyerhet, pontosabban éppen sikertelensége, a történetek súlyához képesti felszínessége által állhat ellen a mélyebb jelentés- és értéktulajdonítás műveletének. Esti életmentőjével szembesülve bár többször is elismétli a szót, mégsem tudja kimondani a köszönetet („Én pedig ki se mondhatom, igazán... ki se mondhatom – dadogta Esti”), ami Estiben hiányérzetet („lelki szükségét”) hagy hátra, Elinger zavarában pedig szintén dadogva, egy üres szófordulattal felel: Esti „melegen ismételte: – Köszönöm. – Szóra sem érdemes. – Az én életem? – gondolta Esti”.⁵⁵ Esti nem a – még ha nem is teljesen véletlen és szándékolatlan, de minden bizonnyal nem szívességből vagy jóakaratból származó – tettet, hanem az életét köszöni meg, Elinger felelete pedig már ekkor arra figyelmeztethet, hogy az élet nem foglalható szavakba, nincs hasonlata; az életnek nem felel meg szó, nincs olyan szó, amely érdemes lenne rá; az „élet”-nek mint pusztán szónak nincsen értéke, érdeme; az élet üres elképzelésének üres szavak felelnek meg; nincs mit viszonzni vagy megköszönni, nem történt semmi. Vagyis épp a tett, a sorsfordító történet, a köszönet tárgya az, amely azonosíthatatlan, és amelyet Esti tévesen az élet tárgyaként azonosít. Az „életmentő” tett, melyet Esti maga nem él át és amelyről csak a szemtanúk utólagos elbeszéléséből értesül, a magához térés pillanatában még nem az élet, hanem az *eszmélet* visszanyerésében „tudatosul”, azaz az élet tárgya, hitelben lévő záloga, melyet úgy kap vissza, hogy abban a pillanatban el is veszíti, eredetileg nem más, mint a tudat vagy az eszmélet átmeneti elvesztésének, majd visszanyerésének a tapasztalata. Esti cselekedeteit és tetteit valójában olyan akaratlan, véletlen, váratlan, *mindennapos* észleletek motiválják (az étte-remben nem veszi észre, ezért majdnem „elvéti” Elingert; az „örökre”, életre szóló

ígéretét, amelyre bár „gyakran gondolt”,⁵⁶ de nem tartja *állandóan* észben, Elinger váratlan betoppánása idézi fel újra), amelyek előreláthatatlan és kiszámíthatatlan módon *jutnak* az eszébe, *lépnek be* a tudatba, amelyeket az elfogadás vagy nyereség tudata nélkül *vesz* észre, és így anélkül *vesz részt* az életben és „kapja”, „nyeri” minden pillanatban az életet, hogy tudna róla. Az élet adása vagy visszaadása sem történhet „cserébe”, áldozatként vagy lemondásként, hanem ahogy Esti a folyamat végén megfogalmazza: „Ha ez így folytatódik, akkor nekem nem kell az életem, visszaküldöm neki postán, bérmentve, mint mintát, érték nélkül, csináljon vele, amit tud.”⁵⁷ Az élete hasonlata vagy mintája Esti számára tehát végül már nem az érték-, kölcsön- vagy zálogtárgy, hanem az érték nélküli postai küldemény, vagy – szó szerint – olyan üres és tartalmatlan minta,⁵⁸ amelyet Elinger éppen azért sajátíthat el és reprodukálhat, mert mindenkire illik és senkire nem illik a formája. Az élet mintái és hasonlatai viszont abban a pillanatban szertefoszlanak, felemészítik önmagukat, semmivé válnak, amint Esti megpróbálja őket megragadni, tartalommal ellátni, elsajátítani vagy belsővé, tudatossá tenni. Mindez a kezdeti perspektíva észrevétlen megváltozására is magyarázattal szolgálhat: innen nézve élni legalább annyira lehetetlennek tűnik, mint a halál lehetőségét megérteni, vagy: élni egyszerre könnyebb és nehezebb. Vagy az *Esti és a halál* tanulságát a visszájára fordítva: az embernek ahhoz, hogy (tovább) élhessen, nem gondolatban kell „elkészülnie a halálra”, hanem, bármennyire is lehetetlennek tűnik, minden pillanatban meg kell halnia.

JEGYZETEK

1. Hans Ulrich Gumbrecht, *1926. Ein Jahr am Rande der Zeit*, ford. Joachim Schulte, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2003, 415.

2. *Uo.*, 120.

3. *Uo.*, 183.

4. *Uo.*, 8.

5. *Uo.*, 466–467.

6. *Uo.*, 500.

7. *Uo.*, 525.

8. Martin Heidegger, *Lét és idő*, ford. Vajda Mihány és mások, Osiris, Budapest, 2001, 304.

9. „A meghalás, amely lényegszerűen helyettesíthetetlenül az enyém, valamiféle nyilvánosan előadódó eseménybe vált át, amely az akárci útjába kerül.” *Uo.*, 294.

10. *Uo.*, 356.

11. *Uo.*, 300.

12. *Uo.*, 299.

13. *Uo.*, 301.

14. *Uo.*, 296.

15. *Uo.*, 343.

16. *Uo.*, 304–305.

17. *Uo.*, 280–286.

18. *Uo.*, 220.

19. „Őrizkedjünk attól, hogy azt mondjuk: a halál ellentétes az élettel. Az élő csupán a halott egy fajtája, és pedig nagyon ritka fajtája.” Friedrich Nietzsche, *A vidám tudomány*, ford. Óvári Csaba, Attaktor, Máriaabesnyő, 2018, 108.

20. Friedrich Nietzsche, *KSA 3*, de Gruyter, Berlin/New York, 1980, 481.

21. *Uo.*, 480.

22. Nietzsche, *A vidám tudomány*, 118.

23. Friedrich Nietzsche, *KSA 12*, 125.

24. „Mindnyájan gyilkosai vagyunk! De hogyan csináltuk? Miként voltunk képesek kihörpíteni a tengert? Ki adta nekünk a szivacsot, hogy az egész horizontot eltöröljük vele? Mit cselekedtünk, amikor ezt a Földet eloldoztuk Napjától? Most merre mozog? Merre mozgunk mi? [...] Nem tévelygünk-e, mint valami végtelen Semmin át?” Nietzsche, *A vidám tudomány*, 118.

25. Nietzsche, *KSA 13*, 190.

26. Nietzsche, *KSA 12*, 131.

27. A „semmi” értelmezéséhez Nietzsche filozófiájában lásd: Markus Wirtz, *Geschichten des Nichts. Hegel, Nietzsche, Heidegger und das Problem der philosophischen Pluralität*, Karl Alber, Freiburg/München, 2006, 242–280.

28. Martin Heidegger, *Nietzsche II*, Neske, Pfullingen, 1961, 339.

29. Kulcsár Szabó Ernő, *Törvény és szabály között. Az elbeszélés mint nyelvi-poétikai magatartás a harmincas évek regényeiben* = Uő., *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben*, Argumentum, Budapest, 1996, 73.

30. Kosztolányi Dezső, *Esti és a halál* = Uő., *Összes novellái II*, Osiris, Budapest, 2007, 72.

31. *Uo.*, 73.

32. Esti a tervezett, ígért könyvről szólva: „– Hát mi lesz? – Mind a három együtt. Útirajz, melyben elmesélem, hol szerettem volna utazni, regényes életrajz, melyben arról is számot adok, hogy a hős hányszor halt meg álmában.” Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél* = *Uo.*, 431.

33. *Uo.*, 584.

34. Kornél feladata az író/feljegyző-elbeszélővel szemben az első fejezet szerint is az lenne, hogy éljen („Legyünk társszerzők. Egy ember gyöngé ahhoz, hogy egyszerre írjon is, éljen is.” *Uo.*, 430). Az élet- és útirajz pedig a terv szerint a képzeleten (s egyben az íráson, a feljegyzésen, az irodalmon) keresztül vezet: „A legtöbb emberrel alig történik valami. De sokat képzelődtem. Ez is az életünkhöz tartozik. Nemcsak az az igazság, hogy megcsókoltunk egy nőt, hanem az is, hogy titokban vágyakoztunk rá, s meg akartuk csókolni. Sokszor maga a nő a hazugság, és a vágy az igazság. Egy álom is valóság. Ha arról álmodom, hogy Egyiptomban jártam, útirajzot írhatok róla.” *Uo.*, 431.

35. *Uo.*, 582.

36. *Uo.*

37. „Hiába figyelmeztettem őket. Összetartottak. Támogatták egymást a tévedésben. Cinkosok voltak abban, hogy vakok.” Kosztolányi Dezső, *A talált pénz* = *I. m.*, 298. A tévedés legkézenfekvőbb oka persze az, hogy Esti kérdése (jól számolta-e a visszajárót a pénztáros kisasszony) már eleve a vevő megkárosításának az elkerülésére irányította a kereskedő figyelmét, azaz azért adott vissza többet, hogy még *véletlenül* se adjon vissza kevesebbet.

38. *Uo.*, 299.

39. *Uo.*, 301.

40. Kosztolányi Dezső, *Ábécé a nyelvről és a lélekről* = Uő., *Nyelv és lélek*, Osiris, Budapest, 72.

41. Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél vallomása* = *Uo.*, 243. Ez az elv nemcsak az ön-, hanem a nyelvszemléletben is érvényes: „Azok, akik a nyelvet pusztán gyakorlati eszköznek tekintik, melynek célja az, hogy környezetünkkel megértessük magunkat, végzetes tévedésben leledzenek. Kívülről szemlélnek egy működést, mely belső.” (Kosztolányi Dezső, *A lélek beszéde* = *Uo.*, 193)

42. Kosztolányi, *Esti Kornél*, 582.

43. *Uo.*

44. *Uo.*, 583.

45. Heidegger, *Lét és idő*, 301.

46. Kosztolányi, *Esti Kornél*, 586.

47. *Uo.*, 587.

48. Ez a hit és vele a kötelességtudat, a „becsületbeli tartozás” és az ismerősség összekötő érzése Estiben akkor semmisül meg teljesen, amikor Elinger elszavalja neki *Az Életem* című saját költeményét, amely minden jel szerint annyira rossz, hogy senkinek az életéhez és semmilyen élethez nincs köze.

49. *Uo.*

50. *Uo.*, 584.

51. *Uo.*, 587.

52. *Uo.*, 589. A tizenhatodik fejezet nemcsak a kezdetet az ellenkezőjébe fordító zárlat, hanem a hiány és a szükség körül forgó ökonomikus folyamatok felfordulása és felforgatása szempontjából is pár-

huzamba állítható a tizenharmadik fejezettel, a sorsüldözött özvegyről szóló elbeszéléssel, melyben Esti jótéményeit a kiszámíthatatlan sors üldözésbe, végül verésbe és csapásba fordítja: Esti kezdetben „felkarolja”, végül pedig „beszámíthatatlan” pillanatában karon ragadja és „kénytelen megverni” az öregasszonyt. *Uo.*, 572, 563. Ahogy Lőrincz Csongor tanulmányában rámutat, Esti motivációja, illetve a történet mozgatórugója, amely megmagyarázhatatlan és motiválatlan módon rendre az ellenkezőjébe fordul, nem antropológiai tényezőkre (Esti ellentmondásos tulajdonságaira vagy a viszonylagosság jegyében történő világtértelezésére), hanem az elbeszélés nyelvi-idiomatikus feltételeire vezethető vissza, az Esti-novellák esetében ennek „kísérleti” létmódjára, amely viszont nem lehetőségként, hanem „lehetetlenségfeltétel”-ként, az adományozás és a tanúskodás lehetetlenségeként válik olvashatóvá. Lőrincz Csongor, *Nyelvi próbatételek. A kísérlet etikája Kosztolányinál* = *Uő.*, *Az irodalom tanúságtételei*, Ráció, Budapest, 2015, 283.

53. Az élet értékének ez a viszonylagossá válása tehát nem Esti világnézetének az összetevőiből vagy vallomásaiból ered (melyet Szegedy-Maszák Mihály tanulmányában így fogalmaz meg: „Amikor Esti a dolgok viszonylagosságát hangoztatja, voltaképpen arra céloz, hogy a világ a nyelv természetét képezi le. [...] Minden értelmezés távlat kérdése” (Szegedy-Maszák Mihály, *Esti Kornél: Olvasás és újravalvasás* = *Uő.*, *Kosztolányi Dezső*, Kalligram, Budapest, 2010, 352.), hiszen Esti történetei „csak” nyelv és gondolkodás egymásra való vakságáról tanúskodnak, ami pedig „csak” a negatív lenyomatként, írásként jelen(nem)lévő feljegyző-elbeszélő ehhez képesti – mérték vagy összehasonlítási alap nélküli – távolságából (vagy épp közelségéből) állapítható meg.

54. Egy hasonló szétválást, a szubjektum és a nyelv, illetve a történet és az elbeszélés közötti „ironikus” távolság lehetőségét mutatja ki Molnár Gábor Tamás a tizennegyedik fejezet elemzésével, melyben Esti Gallus – *értékrendjét* tekintve kérdéses – fordítói tevékenységének a megítélésében hasonlóképp vaknak bizonyul saját nyelvére, illetve a nyelv csapdájába esik bele. Az elemzésben a „kéz” szó leleményesen kimutatott (de)figurációi által az „válik világossá, hogy az Esti nyelvében képződő jelentések összefüggérendszerébe túlmutat azon a jelentéstani mezőn, amelyet Esti szubjektivitásként átlát.” Molnár Gábor Tamás, *Példázat és fordítás: Kosztolányi = A fordítás alakzatai*, szerk. Kabdebó Lóránt – Kulcsár Szabó Ernő – Kulcsár Szabó Zoltán – Menyhért Anna, Anonymus, Budapest, 1998, 371. Palkó Gábor Esti-novellákról szóló tanulmánya ezzel szemben ellentétes utat követ, amennyiben Esti és az elbeszélő, valamint irodalom és élet, fikció és valóság, élet és halál tükrös felcserélhetőségét egy kettős, egymást kiegyenlítő és kiegészítő „álarckészítő” tevékenység keretében értelmezi. Az író és a hős közötti szövetkezés az első fejezetben például olyan, az élet, illetve a halhatatlanság céljából megkötött, érdekérvényesítő csereüzletként nyer értelmet, melynek során „a narrátor [...] megveszi Esti Kornél arcát, és – halálát. [...] Esti Kornél számára az alku tehát abból áll, hogy eladja arcát egy készülő mű számára” (Palkó Gábor, *Esti Kornél: Kosztolányi Dezső. Kosztolányi Dezső: Esti Kornél* = *Uő.*, *A modernség alakzatai*, Ulpius-ház, Budapest, 2004, 150), mely adásvételi szerződés végcélja – a mű esztétista és későmodern horizontjának „hasadsága” ellenére is – a maszk maradéktalan illúziójának a megteremtése, valósággá, életszerűvé válása. Vagyis az érdek vagy az élet olyan dialektikus értéktöbblete, amelyet a sikerültebb Esti-novellák semmisként lepleznek le.

55. Kosztolányi, *Esti Kornél*, 583.

56. *Uo.*, 586.

57. Az idézet így folytatódik: „Különben is a törvény szerint a talált tárgyaknak csak tíz százaléka illeti meg a becsületes megtalálót.” *Uo.*, 588. Nemcsak a „talált tárgy” hasonlata, hanem tudat és tudás, élet és eszmélet különbségének kérdése is felidézheti József Attila versét, pontosabban az *Eszmélet* tizedik strófáját, amelynek a szakirodalomban való értelmezése is jól nyomon követhető a jelen problematika. A „meglett ember” „definícióját” ugyanis az értelmezők nagy része még mindig a halállal való szembenézés – éppen hogy nem „heideggeri”, hanem – dialektikus képletében olvassa. Lásd pl.: [a meglett ember] „megérti, hogy abban az adásvételi viszonyban, amelybe a világgal a világba belévetettsége folytán keveredett, a halált kapja ön maga csereértékéért. Az élethez csak a szerencsésen lebojnyoltott alku jutalmaként, ráadásaként jut hozzá.” Tverdota György, *Létösszegző versciklus a pálya fordulóján. József Attila: Eszmélet = A magyar irodalom története III*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály – Veres András, Gondolat, Budapest, 2007, 286. Bár az ember „meglettségének” szintén valamilyen tudás a feltétele, de nem az élet tudatosításának, az önmagára találó tudatnak és így értett „eszméletnek”, hanem, ahogy Kulcsár Szabó Ernő az ezredfordulón megfogalmazta, egy temporálisan „történő” én jelentéssülésének (és egyben az „ember” antropológiai jelentéstelenítésének) az értelmében: „Az én

versvégi metaforikus identitása ugyanis csak abból a ‚dehumanizált‘ tapasztalatból származhat, amely szerint a ‚meglett embert‘ az a tudás alkotja, amely fölismerte, hogy az emberléttel összekötött (s annak így inherens jelentést kölcsönző) humánmitológiai értékfogalmak ennek a létnek nem elválaszthatatlan tartozékai.” Kulcsár Szabó Ernő, *„Széttörtült ütem hálója”*. *Hang és szöveg poétikája: a későmodern kor-szakküszöb József Attila költészetében* = Irodalomtörténet, 2000/3, 361. A szöveghelyet legutóbb Lőrincz Csongor az aláírás József Attila-i poétikájának az összefüggésében elemezte, melyben az élet „ráadás-ként” és „visszaadasként” mint ígéret és – ezt „fogadó”, „lehetővé tevő” – ellenjegyzés „adódik”, azaz egy olyan kölcsönös feltételeességben, amely nem a megfelelően vagy kölcsönön, kölcsönösségen alapul és amelynek sehogysem rögzíthetők vagy garantálhatók, sőt lehetetlennek tűnnek a feltételei. Az ellenjegyzés (és az élet adományának, ráadásának) a lehetősége innen nézve – az élet és a halál ellentétén túl – „egyfajta második ‚igen’” által igenelt, ígért élet, az életnek a „szív tudása” általi igenlése, melynek lehetőségére vagy ígéretére az elemzés a J. A. hangsor versszakbeli ismétlődésében (anya, adja, tudja, stb.) létrejövő aláírásban – mondhatni „talált tárgy”-ként – talál rá. Lőrincz Csongor, *A lírai hang röngenképei. Kassák Lajos és a fiatal József Attila költészete* = Irodalomtörténet, 2017/3, 353. A „meglett ember” meghatározásának a „feltételei”, e feltételek „beteljesülésének” a lehetősége, illetve a „meglett” jelző kettős tárgya (meglett ember és ‚talált’, ‚megtalált’ élet) többszörösen is visszakapcsolható Esti problémájához, akinél az élet szintén akkor lesz meg, amikor az élete elvész, csak akkor kapja vissza, ha visszaadja. A „meglett” eredeti jelentése/alakja szerint is egy „történő” eredetre utal: a „meglett” a „meglesz”, ‚elkészül’, ‚megtörténik’, ‚létrejön’, ‚bekövetkezik’ jelentésszűkülésével keletkezett, s így vált, lett az élet, egy emberi élet alakulásának, elkészülésének, a „lesz”-nek a befejezettségévé, megtörténtévé, vagy jelentésfejlődése szerint: ‚felnőttből’ ‚öreggé’. Vö. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, szerk. Benkő Loránd, Akadémiai, Budapest, 1970, 876. Ennek a visszafordíthatatlan és szükségyszerű, sőt már mindig is megessett eseménynek azonban fellelhetetlen, már nincs és még nincs meg az eredete, hiszen jelentése, értelme is csak a meghatározás feltételeinek a beteljesülésével, megtörténtével „lesz meg”. A látszólagos cserefolyamatoknak valójában nincs se tárgya, se alanya, illetve a kettő nem választható külön. Hiszen az élet csak akkor adódik, ha ezt senki nem adja, azaz a „meglett ember” az életet – Esti vélekedésével ellentétben – nem „az anyjától és apjától együtt valaha” kapta. Az meglett ember, az él, talált rá az életre, aki elveszett, és akinek talált tárgyként nincs eredeti helye, tulajdonosa, anyja, apja, ura, istene és papja, nem tartozik senkinek és senkihez. Az ember azért él, őrzi az életet, mert az élete nem a sajátja, nem az övé, mert „visszaadja / bármikor” (nem pedig „kész” bármikor visszaadni, ilyen értelemben az ember sohasem készülhet el az életre vagy a halálra).

58. Elinger életbeszámolójakor Esti így gondolkodik: „Mindez nyersanyag – gondolta Esti –, érdektelen és tartalmatlan. Csak az érdekes és tartalmas, aminek formája is van.” Kosztolányi, *Esti Kornél*, 585.

MÉSZÁROS MÁRTON

Működött az isteni kegyelem

HALDOKLÁS ÉS GYÁSZ AZ *ONDROK GÖDRÉBEN*

A következő elemzés az *Ondrok gödre*¹ két, egymással sok tekintetben kapcsolatba hozható, sőt, akár kiasztikusan is olvasható szövegrészletét vizsgálja: a regény 26. fejezetét, az idős János halálát, pontosabban halálának előzményeit elbeszélő szövegrészt, valamint az István által rajongva szeretett kisborjú váratlan elhullását, pontosabban az István iránta érzett gyászát bemutató jelenetsort. A halál mint esemény bemutatása mindkét esetben elmarad, a borjú halálakor nincs jelen emberi tekintet, idős János halála esetében a narrátor szintén elhallgatja a konkrét részleteket: mindez pedig akár úgy is érthető, hogy a *halál konkrét eseménye* ebben a regényvilágban nem válik (rossz, paradox kifejezéssel élve) *megélhetővé* nyelvi eszközök közvetí-